

L'APROPIACIÓ DE LA LLENGUA COM A EINA DE CANVI POLÍTIC A ANTONIO GRAMSCI

PAOLO SCOTTON

Universidad Pública de Navarra

A les darreres dècades, a partir de l'estudi clàssic de Franco Lo Piparo¹, l'atenció de molts estudiosos de Gramsci (1891-1937) s'ha centrat a analitzar la rellevància que ocupa la reflexió sobre la llengua en la seva obra. En particular, el principal focus d'aquesta literatura s'ha centrat gairebé exclusivament en el desenvolupament d'aquesta temàtica als *Quaderni del Carcere*.² Com és ben sabut, són un conjunt d'escrits que Gramsci va redactar durant els anys del seu empresonament sota el règim feixista i que van ser recollits i publicats a posteriori, i per aquesta raó no sem-

1. Franco LO PIPARO, *Lingua, intellettuali, egemonia in Gramsci*. Roma-Bari: Laterza, 1979.

2. D'aquesta extensa literatura, citem alguns estudis que de manera sistemàtica aborden la qüestió: Giancarlo SCHIRRU, *I Quaderni del Carcere e il dibattito su lingua e nazionalità*, en Giuseppe VACCA (Coord.), *Gramsci e il novecento*, vol 2. Roma: Carocci, 1999, p. 53-61; Peter IVES, *Language and hegemony in Gramsci*. London: Pluto Press, 2004; Alessandro CARLUCCI, *Gramsci and languages. Unification, Diversity, Hegemony*. Chicago: Haymarket Books, 2014; Fabio FROSINI, «Ideologie, superstrutture, linguaggi nei Quaderni del carcere di Antonio Gramsci», *Materialismo storico*, 2 (5), 2018, p. 150-187.

pre recullen el pensament de Gramsci de manera fidedigna.³ De tota manera, els *Quaderns* s'han considerat i es continuen considerant com la part més substancial de la seva obra. Sense tenir cap pretensió de posar en dubte aquesta consideració, el punt de partida d'aquest estudi és constituït, però, per un escrit de Gramsci anterior a aquests textos. Es tracta d'una carta que el jove Gramsci va escriure el març del 1918 a Giuseppe Lombardo Radice. Ara bé, abans d'entrar a l'anàlisi textual, les dates i el destinatari, necessitem uns aclariments previs.

El 1918 Gramsci té 27 anys, i des de feia set s'ha instal·lat a Torí. Ha deixat els estudis de filologia, matèria per la qual nodreix una profunda passió i interès, i prefereix dedicar-se al periodisme. Ja està col·laborant amb alguns diaris, com *Il Grido del Popolo* i *Avanti!*, però la seva preocupació per temes culturals, socials i polítics va molt més enllà de la rotativa. En aquells anys, Torí és una ciutat que està patint canvis radicals al seu teixit social i productiu, que no deixen indiferent el jove Gramsci, que s'acosta amb especial interès al pensament marxista i socialista, i als moviments sindicals. La indústria està canviant ràpidament la urbanització, la població i les relacions socials: es comencen a crear nous barris i edificis, com el *Lingotto*, que acull la Fiat; s'assisteix a una immigració creixent de treballadors provinents del sud d'Itàlia a la recerca de feina a les fàbriques; i s'està creant una nova figura humana que Gramsci observa per primera vegada en aquella ciutat: l'obrer explotat, convertit en màquina al servei del capital. En aquest context, i en resposta als desafiaments que aquesta nova re-

3. Sobre la problemàtica edició dels *Quaderns* en les seves diferents fases, a causa sobretot de la manipulació per part dels directius del Partit Comunista Italià, es pot veure Giuseppe COSPITO, «Verso l'edizione critica e integrale dei "Quaderni del Carcere"», *Studi Storici*, 52(4), 2011, p. 881-904.

alitat representava per a la classe obrera, a la primavera del 1918 Gramsci decideix fundar el que anomena «Club di vita morale».

Es tractava d'una associació cultural que tenia com a finalitat fer accessible a les classes subalternes de la gran ciutat, als obrers i treballadors que no havien tingut i no tenien accés a l'educació, la possibilitat d'adquirir coneixements, habilitats, interessos que els permetessin fugir de la bestialitat a qui condemnava la fàbrica. Gramsci, a través d'aquest experiment, es preocupa, per tant, de l'educació de les masses, entesa com a creació de la consciència de classe per a la vertebració d'una subjectivitat política nova.⁴

El fet que ell consideri que aquest procés de conscienciació política ha de passar per una activitat educativa prèvia no ha de sorprendre. Per entendre aquest punt n'hi ha prou amb aixecar una mica la mirada a la dimensió europea i internacional. Des de la *Fabian Society* a Anglaterra, el lema del qual era «Educar, agitar i organitzar», passant per les diferents aportacions a les idees socialistes –com les escoles progressives als Estats Units i les escoles modernes a gran part d'Europa–, fins a arribar a la *Liga de Educación Política* en el cas espanyol, una declinació molt diferent però representativa de l'esperit del temps.⁵

Evidentment, Gramsci és fill del seu temps. Un temps que aposta per l'educació com a factor de canvi i, fins i tot, de subversió de l'ordre establert. Les escoles noves havien arri-

4. Per a una presentació més exhaustiva dels treballs d'aquest «club», es pot veure especialment Chiara META, *Antonio Gramsci e l'esperienza del "Club di vita morale"*, a Sara GONZÁLEZ, Juri MEDA, Xavier MOTILLA i Luigiaurelio POMANTE (Coord.), *La práctica educativa. Historia, memoria y patrimonio*. Salamanca: FahrenHouse, 2018, p. 429-439.

5. Sobre el cas de l'experiència espanyola, vegeu el llibre de Jorge COSTA DELGADO, *La educación política de las masas: capital cultural y clases sociales en la Generación del 14*. Madrid: Siglo XXI, 2019.

bat i s'estaven difonent a gran part d'Itàlia, i en aquells anys tenien una notable transcendència cultural i social.⁶ I Antonio Gramsci estava al corrent de tots aquests nous experiments.

Escriu llavors una carta a qui, en aquell moment, es podia considerar com el màxim teòric de la pedagogia moderna i representant d'aquest nou vent educatiu a Itàlia: Giuseppe Lombardo Radice. Altrament, Lombardo Radice, com Gramsci, és sensible a la causa meridional i a l'educació de les classes populars. El 1907 ha fundat la revista *Nuovi Doveri*. Aquesta publicació, així com altres escrits i llibres d'aquest període, demostren la fusió de la reflexió teòrica amb una missió de reforma social, un compromís intel·lectual adreçat a l'emancipació del poble. Aquesta emancipació passava, segons Lombardo Radice, per l'autoeducació, un concepte clau de la seva pedagogia, i a què el 1916 va dedicar un llibre sencer.⁷ Entre ell i Gramsci hi havia, per tant, una evident afinitat vital i intel·lectual, una proximitat que fa que el filòsof sard, a la recerca de consells i guia per a la creació de la seva associació cultural, decideixi escriure a aquest pedagog.

Educació i autoeducació a la llengua

A través d'aquesta carta, és possible comprendre les directrius que mouen el projecte del «Club de vita morale», així com veure la importància que, per a Gramsci, la llengua

6. Maria S. TOMARCHIO, Gabriella D'APRILE (Coord.), *Educazione Nuova e Scuola Attiva in Europa all'alba del '900. Modelli e temi*. A *I Problemi della pedagogia*, 56 (4-6), 2010, p. 309-552; Maria S. TOMARCHIO, Gabriella D'APRILE, (Coord.). *Educazione Nuova e Scuola Attiva in Europa all'alba del '900. Figure ed esperienze*. En *I Problemi della pedagogia*, 57 (4-6), 2011, p. 207-420.

7. Per un perfil teòric i històric de l'autor, vegeu Emilia SORDINA, *Il pensiero educativo di Giuseppe Lombardo-Radice*. Roma: La goliardica, 1980.

assumeix en el procés pedagògic de creació de la subjectivitat política. És un pensament en acció que neix, de manera molt interessant, des de la pràctica. Gràcies a això, Gramsci vol promoure ocasions de debat, discussió i aprofundiment en temes ètics i socials entre els joves treballadors de les fàbriques que s'acostin al moviment socialista. Per això entén que cal una alfabetització. Gramsci diu: «Volem acostumar-los a la investigació, a la lectura feta amb disciplina i mètode, a l'exposició senzilla, serena dels seus convenciments».⁸ El destinatari de les classes són els joves obrers amb escassa escolarització, a qui Gramsci vol oferir les condicions de possibilitat per encaminar-se cap a l'autoaprenentatge, ja que aquest és el veritable objectiu d'una pràctica pedagògica revolucionària: l'autonomia i l'emancipació de l'aprenentatge. Els seus alumnes, segons la seva opinió, «són intel·ligents i amb bona voluntat, però cal començar amb les coses més senzilles i elementals: cal començar des del llenguatge mateix».⁹

Aquests joves no només tenen poca escolarització, sinó que també provenen de diferents parts d'Itàlia i, en molts casos, la llengua materna és el dialecte. És interessant notar que Gramsci diferencia de manera clara i explícita entre dialecte i llengua, i així afirma que el que marca la distància entre ambdós és la possibilitat o la impossibilitat d'expressar amb aquest llenguatge tots els pensaments, fins els més complexos. Una forma de parla es configura com a llengua només si mitjançant aquesta és possible construir conceptes universals, i per això constitueix un possible vehicle de comprensió respecte a altres cultures i altres llenguatges.

8. Antonio GRAMSCI, *Un club di vita morale. Lettera a Giuseppe Lombardo Radice*. En Giovanni URBANI (Coord.), *La formazione dell'uomo: scritti di pedagogia di Antonio Gramsci*. Roma: Editori Riuniti, p. 100 [Traducció a càrrec de l'autor].

9. *Ibidem*.

Això és així perquè, en síntesi, una llengua sempre permet la traducció a escala conceptual. Al contrari, el dialecte és una forma comunicativa que es vincula a la vida quotidiana i material, i no assoleix el nivell de les abstraccions. Amb el dialecte no es pot dir tot, ja que l'ús lingüístic en què s'utilitza és limitat.¹⁰ Amb aquesta consciència de la dificultat a què s'enfronta, Gramsci té clar el seu objectiu: donar a la massa dels treballadors la possibilitat d'adquirir la capacitat d'intervenir a la vida pública, perquè no siguin condemnats a la passivitat a causa de la carència d'un domini lingüístic ple. Aleshores, la pregunta que sorgeix d'aquest plantejament té a veure amb el mètode i les eines necessàries per aconseguir la finalitat que es proposa: donar a la massa dels treballadors la possibilitat d'adquirir la capacitat d'intervenir a la vida pública, perquè no siguin condemnats a la passivitat a causa de la manca d'un domini lingüístic ple.

A l'esmentada carta a Giuseppe Lombardo Radice, Gramsci exposa el seu mètode de treball. És un relat molt interessant que paga la pena citar de manera extensa:

10. Gramsci escriu a *Quadern* 11, §12, nota 3: «Quien habla solo un dialecto o comprende la lengua nacional en grados diversos participa necesariamente de una intuición del mundo más o menos restringida y provincial, fosilizada, anacrónica en comparación con las grandes corrientes de pensamiento que dominan la historia mundial. Sus intereses serán limitados, más o menos corporativos o economistas, no universales. Si no siempre es posible aprender más lenguas extranjeras para ponerse en contacto con vidas culturales distintas, es preciso al menos aprender bien la lengua nacional. Una gran cultura puede traducirse en la lengua de otra gran cultura, o sea que una gran lengua nacional, históricamente rica y compleja, puede traducir cualquier otra gran cultura, o sea, ser una expresión mundial. Pero un dialecto no puede hacer lo mismo». Antonio GRAMSCI, *Cuadernos de la cárcel*. México: Ediciones Era, 1986, Tomo 4, p. 246-247. No per això Gramsci menysprea els dialectes, formes expressives a vegades més autèntiques i profundes, perquè són les expressions més espontànies i naturals dels sentiments, com argumenta C14 amb referència al teatre de Pirandello.

Els treballs es desenvolupen de la manera següent: jo, que he acceptat el rol d'*excubitor*, ja que he fundat l'associació, assigno a un jove una tasca: el jove llegeix, fa un esquema, i després en un seminari exposa als presents els resultats de les investigacions i de les reflexions. Algú entre els assistents, si s'ha preparat, o jo mateix, presentem les nostres objeccions, proposem solucions diferents, eixamblem l'àmbit d'un concepte o un raonament. S'obre així un debat, que s'intenta no tancar fins que tots els que hi són presents hagin pogut comprendre i fer seus els resultats més importants del treball comú.¹¹

El que presenta Gramsci és un mètode que aspira a fomentar entre els treballadors un hàbit de precisió i disciplina en l'ús de la llengua perquè cadascú individualment, i tots mitjançant una tasca compartida, puguin convertir un llenguatge extern que se'ls imposa i que ignorin, en una llengua pròpia, dotada de sentit i de valor vital. I que puguin desenvolupar idees més elaborades i complexes a partir d'un domini ple del llenguatge. Aquest, de fet, constitueix l'eina fonamental per produir pensaments exactes i moure així a l'acció.

Llengua i canvi polític

El que emergeix d'aquesta anàlisi somera és que la metodologia utilitzada per Gramsci en el seu inicial experimentalisme pedagògic revela una aparent paradoxa. La llibertat i emancipació de la classe obrera passa per una adequació prèvia disciplinada a les normes lingüístiques. Ja en aquest escrit podem detectar el moll de l'os de la qüestió de la llengua que Gramsci desenvoluparà amb més precisió i profunditat als *Quaderns de la presó*, a vegades donant lloc a possibles apories. Es tracta de reconèixer que hi ha

11. Antonio GRAMSCI, *Un club di vita morale*, op. cit., p. 101.

un vincle indissoluble entre llibertat i disciplina, entre autonomia individual i heteronomia social.¹² L'individu està cridat, amb esforç disciplinat, a fer seva, diu Gramsci, la llengua. Als *Quaderns*, en parlar de l'aprenentatge de la lògica formal, Gramsci instaura un paral·lelisme interessant amb l'aprenentatge de la gramàtica. Diu Gramsci:

La lógica formal es como la gramática: se asimila de forma «viviente» aunque el aprendizaje haya sido necesariamente esquemático y abstracto, ya que el alumno no es un gramófono, no es un recipiente pasivamente mecánico, aunque el convencionalismo litúrgico de los exámenes lo haga parecer así. La relación de estos esquemas educativos con el espíritu infantil es siempre activa y creativa, como activa y creativa es la relación entre el trabajador y sus herramientas de trabajo: un calibre es también un conjunto de abstracciones, pero no se producen objetos reales sin calibrar, objetos reales que son relaciones sociales y que contienen ideas implícitas.¹³

Gramsci, als *Quaderns*, és molt crític amb el sistema educatiu italià, i una crítica paral·lela mou també la didàctica de la llengua. En particular, el filòsof qüestiona la manera d'escriure i ensenyar la història de la cultura nacional italiana, que sempre, segons ell, ha volgut obrar en direcció d'una vertebració que ha acabat dominant sobre el poble, i no comprenent-ho i incloent-ho al procés de desenvolupament.

12. En relació amb aquest assumpte, vegeu Pietro MALTESE, «Disciplina e conformismo nelle riflessioni industrialiste di Antonio Gramsci», *Studi sulla formazione*, 18, 1, 2015, p. 1-15. Igualment, són molt interessants les reflexions d'ANXO GARRIDO FERNÁNDEZ en la seva recent tesi doctoral: *La compleja gramática del moderno príncipe: las fuentes lingüísticas como clave hermenéutica del pensamiento político de Antonio Gramsci*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid (*eprint*), 2022, en particular p. 581-606.

13. Antonio GRAMSCI, *Cuadernos de la cárcel*, Tomo 4, *op. cit.*, C12, p. 380-381.

pament històric.¹⁴ El dogmatisme, l'erudició, són exemples d'aquesta cultura intel·lectualista que ha caracteritzat la història d'Itàlia. Segons ell, una cultura popular ha de revertir aquesta tendència i fomentar al poble la consciència del seu paper històric. Per això, les masses subalternes s'han d'apropriar del que representa l'element de socialització per excel·lència; és a dir, la llengua.

L'adquisició del domini lingüístic té dues vessants. D'un cantó, és un projecte de vertebració popular, d'organització de la cultura. De l'altre, la llengua és un factor de creació de nova socialització que apunta cap al futur. Per una altra banda, amb la llengua les persones es comuniquin, donen forma a la seva relació al món i amb les altres persones. Alhora, a través seu es construeix el món social on les persones es mouen. En opinió de Gramsci, la llengua no existeix en abstracte, només en la gramàtica, sinó que té sempre una historicitat i una corporeïtat. És just en la identificació i comprensió d'aquesta historicitat que s'obre la possibilitat de construir un ordre nou i diferent, a través de l'assimilació de la llengua per part de les masses.

Gramsci, com s'ha demostrat en aquestes pàgines, ja ho indica a la carta a Lombardo Radice, quan insisteix en la importància de fomentar una construcció compartida del sentit: un ús emancipat de la llengua només és tal si es comparteix un idioma que autènticament es posseeix, que es converteix en una mateixa comprensió del passat i un mateix projecte de futur. Aleshores, en virtut d'aquesta apropiació conscient, la llengua passa a ser una eina de canvi polític.

14. Massimo BALDACCI, *Oltre la subalternità. Praxis e educazione in Gramsci*. Roma: Carocci, 2017.

Conclusions

En síntesi és possible afirmar que a l'obra d'Antonio Gramsci emergeix amb claredat la presència d'una preocupació pedagògica significativa, i això ja es pot detectar abans del seu empresonament el 1926. És una preocupació que es caracteritza per un interès didàctic molt pràctic, bolcat cap a l'ensenyament-aprenentatge de la llengua. Aquest procés, en particular, es caracteritza per l'exercici disciplinat, i per l'estructuració d'una metodologia ben fonamentada en contextos de marginació o dificultat social.

A través d'aquest aprenentatge, l'ordre de la norma imposada troba la llibertat creadora de l'aprenent, que assimila l'objecte del seu estudi i comparteix aquesta adquisició amb els companys. Aquesta activitat és la que obre el camí a una possible emancipació individual, i alhora comunitària, dels grups socials subalterns. Aleshores és possible afirmar que, segons Gramsci, l'acció política, encara la més subversiva, sempre necessita trobar el suport en una educació prèvia, disciplinada, de la llengua.